

האלפא ביתא שבבית יוסף והכתב הספרדי

הבהרה – מטרת המאמר היא לברר שיטת מרן הבית יוסף בענין צורת האותיות. המידע מבוסס על דברי מרן הב"י הן בסימן ל"ב ול"ו והן בדבריו בשו"ע. אין מטרתינו לקבוע הלכות – לא לספרדים ולא לאשכנזים. מכיון שיש מבוכה גדולה בדברי מרן הב"י, ראינו את הצורך לברר שיטתו.

קורא נכבד – אודה לכם עם תשלחו הערות אלי. כבר קיבלנו הערות מועילות – וצירפנו אותם למאמר.

אברהם שטראוס

סופר סת"ם

כאן רמת בית שמש

האלפא ביתא שבבית יוסף – והכתב הספרדי

א'

נקודת הקדמה

כתב מרן הב"י בסימן ל"ו ז"ל – ודע שמצאתי קונדרים לחכם אחרון שמו ה"ר יצחק ברוך שאמר מדבר בדרך ארוכה בצורת האותיות וייטבו דבריו בעיני ולכן ראיתי להעתיקו פה וז"ל אל"ף תהיה וכו'. ומביא את צורת האותיות מהקונטרס הנ"ל בשני מהדורות ואח"כ כתב "עד כאן לשון הקונדרים שמצאתי והרבה מדבריו נמצא בספרי הפוסקים וכבר כתב הוא עצמו קצת דברים בשם הפוסקים ואשר לא כתב שם אמרם אכתוב באיזה ספר מהפוסקים הם כתובים, ומ"ש בעוקץ וכו'".

ונראה מדבריו שהסכים למה שכתוב בקונטרס.

במשך הזמן איגלאי מילתא שמחבר הקונטרסים לא היה ר' יצחק אלא הר"ר יום טוב ליפמן מיהלהויזן (תלמיד הברוך שאמר) מק"ק פראג בעל ספר הנצחון. וכן איננו מספר ברוך שאמר – אלא ספר נפרד הוא הנקרא אלפא ביתא.

ע"ן ספר קובץ ספרי סת"ם חלק ג' להרב מנחם מנדל משי זהב (וגשל) עמודים שמ"ז - שמ"ט – שמסביר היטב היאך ולמה סבר מרן הב"י אחרת.

ב'

האלפא ביתא – ספר אשכנזי

ספר האלפא ביתא של ה"ר יום טוב ליפמן נכתב באיזור פראג בתקופת המהרי"ל.

וכך כתב בפתיחה – "והנה זה שלש ושלשים שנה אשר קבלתי תואר צורתם מן הר"י וויר"ד ומן ה"ר מרדכי ומן הרב שמשון ברוך שאמר ומשם והלאה נטיתי אחר סופרים וספרים וכו'. ומאלפ"א בית"א דרבי עקיבא, ומתוך דברי החסיד, והרוקח ורבינו שמחה וכו'". עכ"ל.

ג'

צורת כתב אשכנזי שונה מצורת כתב ספרדי

כתב הטור יו"ד סי' רע"ד – "וכתב א"א הרא"ש ז"ל בתשובה, צורות האותיות אינן שוות בכל המדינות הרבה משונה כתב ארצנו מכתב הארץ הזאת". וכן מבואר בקרית ספר למאירי – מאמר ב' חלק א' ד"ה ומעתה.

וכתב המקדש מעט (סי' ל"ו ס"ק ג') – "מ"ש הרא"ש כתב ארצנו ר"ל ארץ אשכנז שהיא הרה וילדה את רבי' הרא"ש וארץ ספרד גדלה שעשועיה שברח מארצו לספרד ומשכן כבודו היה בטולטילא ועליה אמר ארץ זו".

וכן כתב החיד"א בספר לדוד אמת (סי' י"ג) – "ויש חילוק מכתיבת ספרדים לכתיבת אשכנזים וכ"כ נודע ביהודה י"ד סי' פ' שכ' ספרדי חלוק".

ד'

ההנחה שמרן הב"י כעקרון מעדיף נוקט כמנהג הספרדי

וכתבו הרמ"א ותלמידו הפרישה שמרן הבית יוסף באופן כללית נוטה לשיטת הספרדים.

ה'

הקושיא הגדולה

אם כנים הדברים שכתבנו, לכאורה קשה האריך הביא מרן הב"י שיטה אשכנזית בצורת האותיות, ועוד קבע בה מסמרות על ידי הבאת יותר ראיות לשיטתו. והוא ההפך משיטתו בשאר מקומות.

וכן הקשה המור וקציעה בסימן ל"ו – "הנה נא נדבה רוחי אותי לדעת לרדוף ולחקור החלופים והשנויים שבין הכתיבה האשכנזית המבוארת כאן בב"י מספר ברוך שאמר ובין הספרדית. ונפלאתי על שלא זכר אותה הרב המשביר בהיותה מנהג אנשי ארצו ז"ל וכו' ואם יגזור ה' עלי ויגמור בעדי אחפש אחר הספרים המדברים בצורות הספרדיות וכטעמיהן." ע"כ.

וכתב החיד"א בספר לדוד אמת (סי' י"ג) ז"ל – ה"ה הביא מדברי מרן מקונדרי' ה"ר יצחק ברוך שאמר ושאר פוס'. ודע שיש בתמונות ההם דברים שהם מכתב אשכנזי ויש חילוק מכתבת ספרדים לכתבת אשכנזים וכו' – והסופרים הספרדים יבחנו וכו' והוא תימא על מרן ורבוואתא בתראי איך סגר עליהם המדב"ר וכמו שתמה הר' מו"ק. עכ"ל.

ו'

שיטות ש"נעלמו" מהקושיא

לעומת זאת כתב הר' ישראל יעקב אלגאזי (שנת לדרש – 1774 –
ליוורנו - איטליא) בספר אמת ליעקב בסוף המשפט השלישי בתמונת
האותיות – נמצא בילקוט צורת האותיות – עמוד 194

"הנה ערכתי לפני הקורא קצור תמונת האותיות והדינין הנלוים אליהן כפי מה
שלקטתי מהב"י סימן לו שכתב בשם הר' יצחק ברוך שאמר בקונטרסו ומהריא"ש
ושאר הפוסקים שהביא מרן שם בביאורו" עכ"ל.

נמצא לחכם זה – שהיה ספרדי מובהק – שלא ראה סתירה בין דברי
הב"י ומנהג מקומו. וכן מצאנו כמה מחכמי ספרד שהניחו שדברי מרן
הב"י בכאן הם להלכה (עיין קול הרמ"ז – לרבינו משה זכותא שמביא
דברי הב"י מהברוך שאמר כסדר).

ז'

עוד שיטה ש"נעלם" מהקושיא

תשובת הר"ם גלאנטי סי' קכ"ד – המובא במג"א סי' ל"ב ס"ק כ"ו
הר"ם גלאנטי היה תלמיד של מרן הב"י, והיה ממונה על ידו לסדר
גיטין בצפת. הוא נשאל על ידי סופר מחברון בשם שלמה נרבוני אדות
אותך שנכתב עם זוית למעלה בצד ימין. הוא מביא מ"ש הב"י אחרי
הא"ב השני ז"ל – "וכתב הר"י אשכנזיני יש מי שכתב שאם כתב הכא"ף פשוטה
בזויות כמו דלי"ת שהיא פסולה וכו'". וכתב הסופר שהצורה עם זוית הוא
הצורה המקובלת אצל הסופרים המומחים (הספרדים). וענה לו הר"ם

גלאנטי "דכל דבר שאין לו שורש בגמרא כשר". וממשיך, שאם כך הוא מנהג העיר מותר לקיים המנהג. ומביא שלמד את הכלל הזה ממרן הב"י בעצמו.

אילו שיטת הבית יוסף בצורת האותיות היה לפסוק כשיטת האשכנזים - הר"ם גאלנטי היה אמור לדעת מזה. והיה לו להודיע לשואל שפסק הב"י כשיטה אשכנזית ושראוי לספרדים לשנות. ואם כוונת הב"י היה להביא את השיטה האשכנזית רק לאשכנזים (והספרדים נוהגים אחרת) היה לו לר"ם גלאנטי להקדים כך בתשובתו.

ונראה שהבין הר"ם גלאנטי שמה שכתב הב"י שייך גם לספרדים לכתחילה. רק שלענין כשר או פסול יש כלל "דכל דבר שאין לו שורש וכו'". וכאן (בענין הר") נוסף נקודה – שהוא המנהג המקובל במקום. ופסק שיש לקיים המנהג.

ח'

לכל השיטות – עדיין צריך הסבר

נמצאנו למדים שלפי המור וקציעה והחיד"א וכו' – אין בדברי מרן הב"י כל מחייב לספרדים – והוא תימה גדולה. ולפי האמת ליעקב והר"ם גלאנטי דברי הב"י שייכים לספרדים גם כן – וצריך הסבר איך מסתדרים דברי הב"י עם מנהגי ספרד – שהרי "יש בתמונות ההם דברים שהם מכתב אשכנזי".

ט'

מטרת המאמר הנוכחי להסביר ולישב שיטת מרן הב"י בנושא צורת האותיות. מצד אחד, אנחנו

מניחים שהבית יוסף יביא כעקרון את שיטת הספרדים. ומצד שני, לכאורה, לקח וקבל שיטה אשכנזי.

וכן קשה – איך כמה פוסקים "נעלמו" מהם קושיא זאת.

וכאן המקום לציין – שאי אפשר לכלול כל הספרדים בכתה אחד. ישנם ספרדים, מורוקיים, סורים "חלאבים", בבליים, איטלקים, וכו' – כל קהילה עם הסגנון שלו. כוונתינו לצד השווה בין הקהילות האלו – מה שנקרא "ספרדי" בלשון עממי.

המהלך שנקח כאן הוא – שמרן הב"י נוקט כמנהג הספרדים. אבל הוא גם "שילב" כמה דיקדוקים, שמקורם בדברי חז"ל, שנהגו בהם האשכנזים.

המהלך בנוי על ריבוי השינויים בין האלפא ביתא המקורי לעומת הא"ב שבב"י.

ו'

האלפא ביתא שבב"י השמיט חלקים מהקונטרס המקורי

המע"ן בתוך הספר האלפא ביתא המקורי יבחין שכתב הר' יום טוב ליפמן בפתיחה – "ואבאר האלף בית בארבע פנים, בראשונה אבאר תואר צורתם לבד בלי טעם וראייה וכו' ואחר כך אבאר תואר צורתם לחכמים יודעי ספר מביני דת ודין ראייתם וסברתם וכו' ואחר כך אבאר לנבונים סוד תמונת הרכבתם וכו' ואחר כך אבאר למשכילים הסודות וכו' לפי הספירות וכו'."

מרן הב"י העתיק את האלף בית הראשון והשני. ולא הביא השלישי והרביעי. יתכן שהספר שהיה לפניו לא כלל את השלישי והרביעי. וכן יתכן שהיו לפני מרן הב"י – ולא הביאם – שהם לא מתיחסים לתורת הנגלה אלא לתורת הנסתר.

אבל המעיין בספר האלפא ביתא (המקורי) יגלה עוד מדור בין הראשון והשני המתחיל בזה הלשון – "ויש לך לדעת שיעור האותיות לפי מדת הקולמוסים אשר כתבתי הוא לפי שיעור כתיבה קצרה, כשיש חלל הב"ית כעובי קולמוס אבל בכתיבה ארוכה צריך יותר וכו'". כנראה ה"ר יום טוב החשיב את המדור הזה כחלק של המדור הראשון.

וכל הקטע הזה שמפרט שיעור הקולמוסים – לכל אות ואות לא מופיע באלפא ביתא שבב"י.

יתר על כן כמעט בכל מקום באלף בית הראשון והשני שמוזכר שיעור הקולמוסים הושמט מדברי הב"י. וכן העיר המנחת סולת (עמוד קצ"ט מס' 15). וכתב שם "והמרגיש יראה שבכוונה השמיט שיעורי רוחב ואורך האותיות".

לדוגמא: באות ב' כתב הא"ב (הקצר- הראשון) "ארכה כעובי ג' קולמוסין וכן רחבה" – ובב"י חסר.

שם – "ויהיה רוחב חללה כעובי הקולמוס" – בב"י חסר.

אות ז' (הקצר) – "ולא יהא רגלה ארוך יותר מעובי שני קולמוסין" – בב"י חסר.

וכן ישנם השמטות כאלו באותיות כ' ר' ל' ו' פ' ק' וק'.

וכן באלף בית השני (הארוך) באותיות א' ב' ו' פ' ק' ות'.

סך הכל שש עשרה קטעים שמופיעים באלפא ביתא המקורי הושמטו – מלבד כל האלפא ביתא של שיעור הקולמוסים (עמודים ר"ד עד

ר"ח). יש לציין שהדרכי משה הארוך מביא את הא"ב שבב"י וברוב המקומות הוא מחזיר את הקטעים שהושמטו.

למה הושמטו כל הקטעים האלו

נציע כאן ג' אפשרויות למה הושמטו קטעים אלו מהא"ב שבב"י.

א' הכתב יד שממנו העתיק הב"י היה חסר כל הקטעים האלו.

ב' כתב הא"ב "שיעור האותיות וכו' הוא לפי שיעור כתיבה קצרה וכו' אבל בכתיבה ארוכה צריך יותר". ולכן ראה הב"י (או בעל הכתב יד) שהקטעים האלו "לאו דוקא" ועדיף לקצר.

ג' הא"ב שבב"י הותאם לכתב ספרדי.

ידוע לכל בר בי רב דחד יומא בענין הכתב הספרדי, שרובא דרובא של הסופרים הספרדיים כותבים "כתב ארוך". גובה האותיות נע בין שלש וחצי עובי קולמוס עד ארבע וחצי עובי קולמוס (ויותר). בין הסופרים המפורסמים שכתבו כך נמנים: רבי' משה זבארו (ממגורשי ספרד), מהר"י אבוהב, רבי עזריה פיג'ו, רבי סולימאן אוחנא (מגורי האר"י), רבי יאשיהו פינטו, רבי יהודה פתיא, וכו' וכו'. תמונות של אלו ועוד נמצאים בספר יריעות שלמה (מועלם) כרך שני עמודים ריב עד רעז. ישנם סופרים ספרדיים מפורסמים שכתבו "כתב קצר" אבל הם מיעוטא דמיעוטא. עינינו רואות מעל כל ספק שכך היה המקובל מתקופת הראשונים (ולפני כן) עד היום.

לכן יש מקום לכל הפחות לחשוד שאולי הא"ב שבב"י הותאם למנהג ספרד – ולכן הושמטו כל הקטעים שאינם למעשה.

אכן ברור שנצטרך לבדוק את עצם הצורות אחד אחד.

קטעים דומים שלא הושמטו - ולמה

אי אפשר להתעלם מזה שכמה פעמים כן התייחס הא"ב שבב"י לענין שיעור הקולמוסים.

באותיות א' ה' ו' ח' מ' ס' צ' וק' – ענין ה"קולמוסים" כן מופיע אבל בכל אחד מהם יש "צריכותא".

באות א' כתב "הנקודה שלמטה תהיה רחוקה מן ראש של הגוף כשיעור עובי הקולמוס וחצי". וכתב המנחת סולת בענין זה (עמוד רה הערה 30) – "והטעם הוא כמו שמסיים רבינו וכו' שצי"ז ירחיק הרגל מהקו העקום של האל"ף כדי שלא תגע הנקודה אל הגוף וכו' בכתיבה ארוכה וכו' א"צ לעבור כלום". כלומר – השיעור הוא "לכל הפחות" – ומשום שמא תיפסל.

באות ה' כתב "ולא תהיה הנקודה רחוקה מגגה יותר מעובי קולמוס" – יש לומר דדין זה הוא **אפילו** בכתיבה ארוכה – שיש לסמוך הנקודה לגגה "עד שאדם בינוני לא יוכל להכיר החלק שביניהם ברחוק". וכן כתב באות ק' (שלא ירחיק הרגל מהגג, ושאדם בינוני וכו').

באות ו' כתב "ורגלה ארוך כעובי ב' קולמוסים". ובא"ב השני כתב "שלא תדמה ליו"ד". כלומר זה השיעור לכל הפחות (בכתב קצר). ואולי י"ל שאפילו בכתב ארוך – אם רגלה ארוך כב' קולמוסים כבר יצא מכלל יו"ד – וכשר.

באות ח' כתב "שני זיינין רחוקים זו מזו כעובי קולמוס". על זה כתב הא"ב השני שבב"י "כדי שתהא החי"ת מרובעת". א"כ הכוונה שהעיקר שתהיה מרובעת והשיעור הוא "לכל הפחות".

באות מ' "והחרטום וכו' כאורך ב' קולמוסים – ויגיע עד כנגד מושב התחתון". הכוונה שהעיקר הוא שיהיה כנגד מושב התחתון – ואיננו שיעור בעצם.

אות ם' "וגגה יהיה עובר חוץ לסתימה כשיעור עובי קולמוס". על זה כתב הא"ב השני "כי זה שיעור הנקודה של מ"ם פתוחה וכו' שצריך שתהא תמונת וי"ו". ויש לומר שאם יאריך יותר יהיה דומה לרי"ש. הרי שאין זה שייך לכתיבה קצרה או ארוכה. וכן הוא באות ס'.

ומ"ש באות ץ' "וגופה ארוך עד שיורד יריכה מן דיבוק היו"ד אליה כעובי ב' קולמוסים וחצי". על זה כתב בא"ב השני "כדי שיהא ראוי לעשותה צ' כפופה". ונראה דיש לומר שאפילו בכתב ארוך זה מספיק.

באות ק' (בא"ב השני) – בענין רגל השמאלי כתב "שיעור ארכה כאורך עובי ג' קולמוסים וחצי כדי שיהיה ראוי לכוף ולעשות נו"ן עקומה וכו' ואע"פ וכו' נו"ן פשוטה כעובי ד' קולמוסים הכא לא יאריך יותר וכו' שקרוב צורתה לצורת סמ"ך". א"כ גם בכתב ארוך לא יאריכנו יותר.

נמצאנו למדים – שבכל מקום שענין הקולמוסים הוא הלכה בין בכתב קצר ובין בכתב ארוך קיים הא"ב שבב"י את הגירסא המקורית. וכל מקום שענין הקולמוסים מוגבל לכתב קצר – הושמט.

ישנם עוד השמטות קטעים בא"ב שבב"י מהא"ב השני. אי"ה נדון על כולם. נזכיר כאן שבאותיות ל' מ' נ' ס' ק' וש' הושמטו קטעים המדברים בהקשר למה שיופיע יותר באריכות בא"ב השלישי שלא מובא בב"י. לכן כל פעם שכתוב בא"ב המקורי "כמו שאפרש"אבאר בעזה"י" הושמט. מכאן רואים שההשמטות נעשו באופן מדויק ביותר.

יג'

שינויים בעצם הצורות

ישנם מקומות שיש בהם הבדל משמעותי בין הא"ב המקורי לבין הא"ב שבב"י הנוגעים לעצם הצורות.

באותיות ה' ע' וצ' נמצאים שינויים המתאימים לצורה הספרדית בדוקא.

באות ה' כתב האלפא ביתא (הראשון) – "ולא תהא הנקודה משוכה אלא תהיה למעלה דק, ולמטה עב מאד, ומעט עקומה לצד ימין". א"כ תואר צורתה

כך ה'. וזה הצורה המקובלת במזרח אירופה. וכן הוא הצורה המקובלת עד היום בכתב אשכנזי. וכן בא"ב השני כתב "תמונתה כמו ד' וי'".

אבל הא"ב שבב"י לא גרס כן אלא – "תהיה למעלה דק ולמטה עב מעט, עקומה למטה לצד הימין" וא"כ צורתה כך ו'. והנה לפנינו הצורה הספרדית.

ואפילו אם תאמר שהפסיק בלשון הבית יוסף הוא בין המילה "עב" ו"מעט" – כלומר "ולמטה עב, מעט עקומה למטה" – עדיין דברינו קיימים – שהרי לא גרס כגירסת הא"ב המקורי "עב מאד" – שרי לדעת הא"ב שבב"י אינו עב מאד.

וז"ל החיד"א בתיאור אות ה' הספרדית – "והנקודה התלויה הוא קו קטן פשוט – עב מעט באמצעיתו ואינה עקומה כלל". והנה צורתה כמעט זהה לתמונת הא"ב שבב"י. וודאי שיותר קרוב לצורה שבב"י מלצורת הא"ב המקורי.

ועוד כתב הא"ב – "ולא תהיה הנקודה רחוקה מגגה יותר מעובי קולמוס, ולא תהא סמוכה לגג – עד שאדם בינוני יכול להכיר החלק ביניהם בריחוק ד' אמות". הלשון מורה שיהיה הפירוד ברור (מאד). משא"כ לשון הא"ב שבב"י – "עד שאדם בינוני לא יכול להכיר החלק". הלשון מורה שלא יהיה הפירוד ברור כל כך. אם הנקודה "עב מאד" למטה, העין נמשך לצד ימין והחלק למעלה יותר ניכר – בכתב האשכנזי. אבל אם כעקרון הנקודה צר – העין נמשך למעלה, ויותר קשה להבחין בחלק – בכתב הספרדי.

ובדרכי משה הארוך העתיק את הלשון של הא"ב המקורי האשכנזי (לענין הצורה אבל לענין יכול\ לא יכול העתיק את לשון הב"י). ובמשנה ברורה (במשנת סופרים אות ה') גרס "דקה למעלה, ועבה קצת למטה, כעין יו"ד" – והלשון "עבה קצת" הוא לשון חדש. וכן בענין יכול\ לא יכול המציא לשון חדש (ומקורו במג"א סימן לב ס"ק א' בשם הרמ"ע).

אגב – נראה, שצורת הא"ב שבב"י בכאן יותר מתאים לדברי חז"ל. חדא – שחז"ל מדמים ה' לאכסדרה (מנחות כט:) – מוקף בג' מחיצות וברביעית פרוץ לגמרי. ועוד ממ"ש ההין חיתין (שבת קג:) משמע שדומות הרבה. ואולי אלו המקורות הווין כ"הכרח" לא"ב שבב"י לשנות הגירסא (מלבד מה שנוקט הקונטרס כמנהגי ספרד).

אות ע'

כתב הא"ב – "וגופה משוך תחתיה בעמידה קצת, ובה תהיה ז' עומדת בשוה ונוגעת למטה ביריכה למעלה מחציה". וכן הוא הגירסא בברוך שאמר.
(אות פ"ז) בשם החסיד. וכן הוא בכתרי אותיות תפילין (לר' יהודה החסיד)
כלשון הזה "למעלה מחציה".

והתמונה כך ע' (יותר נכון שהחיבור עוד יותר למעלה).

ובא"ב שבב"י כתוב כך – "ונוגעת ביריכה למטה מחציה". וכן גרס האמת
ליעקב וקול הרמ"ז. ותמונתה כך ע' או ע'.

ושוב פעם – התמונה שבא"ב הוא התמונה האשכנזי המקובל. והתמונה
לפי הא"ב שבב"י הוא התמונה הספרדית.

ואולי ה"הכרח" לא"ב שבב"י הוא - שאם נוקטים שהאותיות "עומדות" ישר
– ורגל היו"ד הראשון יורד (כמעט) ישר גם כן (כך הוא מנהג רוב הספרדים
משא"כ האשכנזים מעקמים רגל היו"ד כבר מתחילתו הרבה), וה"מושב"
באלכסון – "עמידה קצת", והז' ג"כ ישר – בהכרח מתחבר הז' למטה
מחציה.

ובדרכי משה הארוך העתיק את לשון הא"ב המקורי (האשכנזי).
ובמור וקציעה גרס "למעלה מחציה" – כפי מנהג חלק מהספרדים שעיקמו
רגל היו"ד הראשון קצת יותר.

וכאן יש קצת פליאה שגרס המשנה ברורה כגירסת הב"י.

אות צ'

כתב הא"ב – "יהיה ראשה הראשון כעין יו"ד שפניה קצת כלפי מעלה, וידביק ירך היו"ד למטה עב באמצע צואר הצ'". תמונתה כך כאשר "ירך היו"ד" פירשו רגל היו"ד בימין.

וכן כתב הא"ב באות פ' פשוטה – "וגופה ארוך עד שיורד יריכה למטה מן דיבוק ירך היו"ד אליה". כזה

אכן בא"ב שבב"י כתוב – "הראש הראשון וכו' וידביק ירך האות למטה עב וכו'". ובאות פ' כתב "וגופה ארוך עד שיורד יריכה מן דיבוק היו"ד אליה". ונראה שהא"ב שבב"י מסרב לקרוא לירך החיבור "ירך היו"ד". כלומר אין החיבור על ידי רגל ימין של היו"ד – אלא על ידי חיבור אחר כך או כך . ובאות א' כתב הא"ב שבב"י – "ויהיה ירך היו"ד דבוק אל גג הגוף". ואי"ה נסביר בהמשך, שגם באל"ף אין הרגל יוצא ממש מהקצה הימני (אלא קצת פנימה) א"כ כוונת הב"י באות צ' שהירך עוד יותר שמאלה – ואולי אפילו בצד השמאלי ממש.

ויש לציין שאפילו לפי גירסת הא"ב שבב"י צורת הראש הראשון כולל ראש ומה שהוא של רגל ימין. רק הנדון כאן באם יש רגל ימין שלם (שלספרדים יש רק רגל מצומצם כדברי המו"ק), ומה המיקום של ה"ירך האות". ולכן באם יש הפסק יכול ליחשב יו"ד ונו"ן גם לפי השו"ע (סימן לב סעיף כה).

ובפ' פשוטה תמונתה כך או . כלומר – יתכן שה"ירך" יוצא או מאמצע הראש או מהצד השמאלי של הראש – אבל לא בקצה הימין של הראש - דאלו כן אין סיבה לשנות הגירסא.

וכאן הדרכי משה קיים את גירסת הב"י. וצריך עיון למה. ואולי כדי להכשיר את צורת הצ' "אר"י" (ודלא כחזון איש).

אבל אין לומר שהרמ"א העדיף את צורת ה"ספרדים". אין סיבה לומר כך. אלא דיש לומר ששני הצורות מסתדרות עם לשון הא"ב שבב"י. שהרי גם אם נחבר ירך-רגל היו"ד לצואר – יכול להקרא "ירך האות".

יד'

עיקום גוף האלף – איננו קושיא למהלך שלנו

באותיות ה' ע' וצ' הסברנו שגירסת הא"ב שבב"י הוא שונה מהא"ב המקורי. עכשו נדון במקרה שהלשון יכול להתפרש לכמה אופנים.

כתב הא"ב שבב"י באות א' הקצר – "ויהיה סוף הגג עקום מאחוריה קצת".

ובשני כתב "וסוף גגה כתב הרא"ם שיהיה עקום וכו'". ולכאורה כוונתו כך **א**

שבצד ימין למטה עולה הגוף קצת (ונוצר כמין קוץ) דהיינו א' אשכנזי.

אבל אחרי הא"ב השני כתב "ומ"ש שסוף גגה יהיה עקום – כ"כ הסמ"ג וכו' וכ"כ הר"ן בפרק הבונה". וכתב הר"ן שם "ומכאן יש ללמוד שצריך לזקוף ראש

הקו האמצעי בכתיבת האלף מעט". וצורתו כך **א** הא' הספרדי. ה"זקיפה"

בצד שמאל למעלה. ונראה כב' שיטות סותרות זה את זה. ועל כרחך צריך לומר בכוונת הב"י - במה שמשווה שיטת הרא"ם והסמ"ג עם הר"ן במה שיש עיקום בגוף – מר כדאית ליה ומר כדאית ליה. ועיין שו"ת סת"ם לרב שלמה קלוגר (הלכות ס"ת סימן כ"ח) שלומד בב"י שהעיקום למעלה בשמאל כמ"ש.

ומה שראינו בכמה כתבים ספרדיים עוד עיקום למטה בימין לכיוון מטה – לא מצאנו לזה מקור ברור. ויש מי שאומר שהקו האלכסוני הוא שני ויו"ים (על פי נסתר) – והקוץ למטה הוא ראש הו"ו התחתון (עיין במור וקציעה אות א' שמביא את הדעה שהגג שני ויו"ים).

על כל פנים - אין סתירה בענין הזה לצורה הספרדית.

מקום חיבור היו"ד התחתונה באות א' – עוד ראה שהב"י נוקט כמנהג הספרדי

כאן הגענו למקרה שלא התיחס הא"ב או הא"ב שבב"י לפרט מסוים – שהרי אין זכר בשני החיבורים למקום חיבור היו"ד התחתונה של הא'.

אכן התיקון תפילין כתב "וידבק הרגל במצח האלף" כלומר בקצה למעלה ממש. וכן כתב האגור, והמקנה אברהם. ועיין בתשובות החתם סופר (יו"ד) מכתב מהרב נתן אדלר שהקפיד על זה מאד. ונראה שזה שיטת האשכנזים.

אכן נהגו הספרדים לחברו יותר למטה כזה א. . וכן משמע בקרית ספר להמאירי.

וזה לשון הב"י אחרי הא"ב השני – "וידבק הרגל באמצע הגג וכן רגל היו"ד שהיא למעלה". הוכיח סופו על תחילתו שמ"ש "הרגל" כוונתו ליו"ד התחתונה. ומחברו ל"אמצע הגג" ולא בקצהו – וכמנהג הספרדים.

כנראה מקור שיטת האשכנזים היום לחברו ב"אמצע הגג" ולא בקצהו כזה

א מדברי הב"י כאן – והרי זה שיטה ספרדית.

אכן גם לאשכנזים – אולי נכון הוא שלא לחברו לתחתית ה"פנים" – שהרי כתוב לחברו ל"מצח". וה"מצח" הוא חלק העליון של הפנים. וא"כ יש לומר שקו התחלת ה"פנים" הוא קצת באלכסון – וקו החיבור מתחבר למקום ה"מצח". אבל לא כהצורה שלפנינו (שלש שורות למעלה).

צורת ראש הז' וראשים השמאליים של שעטנז גץ

אימוץ הראשון של השיטה האשכנזית

בקובץ עץ חיים שנה י"א כרך כ"ח (עמודים צד עד קיב) הארכנו בענין השיטה האשכנזית בענין אות ז' והתגים. רק בקטע קטן התייחסנו לשיטה הספרדית. נקצר כאן כמה שאפשר. להרחבת הענין אפשר לעיין שם.

בגמ' מנחות כט: - "אמר רבא שבעה אותיות צריכות שלשה זיונין ואלו הן שעטנז גץ". כעקרון השיטה של ראשוני אשכנז הוא שכוונת רבא לכל אותיות שעטנז גץ שבתורה – שיהיה להם זיונין (יהיה איך שיהיה פירוש). כן פירשו – רבינו גרשום, ר"ת, הרא"ם ועוד ועוד. לעומת זאת השיטה הספרדית הוא שישנם אותיות מסוימות שמתווגות. ובמזזה הם ש' (של שמע), ע' (של שמע), ט' (של לטטפת), וכו'. כל שאר אותיות ש' וע' וכו' אינם מתווגות.

וכתב ר"י אלברצלוני בהלכות ס"ת – "ושאלו מלפני רב הילאי גאון ז"ל ספר תורה שאין לו תגין מהו לקרות בו וכו' ובקבלה בידנו מרבותינו דהני זיין לאו תגין נינהו וכו' וזיין דשעטנז גץ לאו כמה שאמר קיבלנו אלא שי"ן דשמע וכו'". כלומר – המנהג (בספרד) לתייג כל האותיות שעטנז גץ שבתורה. אבל אין זה באמת כוונת ההלכה. אלא שיש רשימה מיוחדת של אותיות המקבלות תגים – "התגין הרי הן כתובים ומדוקדקין בספר תאגי משם את צריך ללמדן" (לשון הר"י שם).

וכן עינינו רואות ברוב הס"ת העתיקים הספרדים – שלא תייגו שעטנז גץ ולא עשו הראשים בדוקא בצורת ז'. ובהרבה ס"ת כאלו, בא יד זר והוסיף תיוג על כל האותיות כפי המנהג החדש שהתפשט.

וז"ל המור וקציעה – "זין בספרדית אין הראש מרובע אלא עקום מעט באלכסון כלפי מעלה, ועובר על גופו משני צדדין אבל לא בשוה כי הירך יוצא ממנה בצד ימין קרוב לסופו ועכ"פ נוטה מאמצע הראש לימין וגם תחילתו של הירך למעלה במקום דיבוקו לראש הוא דק מאד ויורד ומתעבה בעיקום מעט לאחוריו וחוזר ומתדקדק לפניו". וממשיך המו"ק באות י' – "והכלל כל ראשי אותיות שהן

כעין יו"ד שוין הן בדבר זה כגון יו"ד שעל האלף וראשי הזיין והטי"ת והלמ"ד והעי"ן והצדי והשי"ן כל אלו הראשים דומים ממש ליוד אבל הרגלים היוצאים מאלו הראשים אינן נמשכים מתוך ירכי היודין שבראשיהם אלא רובן נמשכין מהם בצד ימין סמוך לקציהן".

וכאן ראינו שהב"י כתב **דלא כמנהג הספרדים**. שכתב באות ז' (הקצר) "זיין ראשה יהיה עב ומרובע". וכתב הב"י בסוף סי' לב (ד"ה ומ"ש רבינו ולא היה לו) "זיונין של שעטנז גץ לא בתגין אלא פירושו שלא יעשה ראשיהם עגול אלא משוך". ומ"ש שהראש מרובע לאו דוקא כריבוע ארכו כרחבו בדיוק. וכן לאו דוקא ישר ומאוזן לגמרי. זה לא כתוב. אלא הכוונה שיהיו פינות ולא עגול כלל. ולענין הרגל לא הזכיר הב"י אפילו ברמז שיהיה אחרת מהמנהג הספרדי.

ומה שהיום רוב האשכנזים עושים את ראש הזי"ן מרובע בדיוק ומאוזן לגמרי – מקורו בא"ב האחרון המכונה "האשכול" וז"ל "ראשה מרובע לגמרי כתפילין מרובעות".

וצריכים להסביר מה ראה הב"י לשנות כיוון ממה שכתבנו עד עכשו שהוא נאמן לשיטה הספרדית. וי"ל - והוא יהיה כלל גדול להמשך דברינו – שכל דבר שיש לו שורש בש"ס אפילו אם הוא שרוי במחלוקת בפירוש דברי חז"ל, חש לו מרן הב"י לכל הפחות לכתחילה.

ולכן כאן בענין צורת ראש הזי"ן שכתבו חבל גדול של ראשונים (אפילו אם הם כולם אשכנזיים) שיש הקפדה שיהיה "מרובע" "מדינא של גמ" חש לזה מרן הב"י לכל הפחות לכתחילה. ולכן מצריך תגים (כמ"ש במאמר בקובץ עץ חיים שהתיוג הוא תחליף לקוץ האמצעי המקורי). וכתב מרן בשו"ע שבדיעבד בלא תגים כשר. ומה שמצריך ראש "מרובע" - נראה שאם עשה "זוית חדה" בלבד (שפינה העליונה נוטה ימינה) שפיר דמי, ובלבד שהראש עובר מב' הצדדין.

בצורת רגל הז' באותיות שעטנז גץ חזרנו לשיטת הספרדים

בסעיף הקודם הבאנו את דברי המו"ק בענין צורת ומיקום רגל הז' באותיות המורכבות. והזכרנו שאין סתירה לכך מדברי הב"י. עכשו נוכיח שכן הוא דעת הב"י (ולפעמים הא"ב בעצמו לכל הפחות לענין המיקום).

כתב הב"י באות ש' – "וראש השלישי יהיה כמו זי"ן". ובארוך כתב – "לדבק ראש האמצעי לצד שמאל למטה ואז יהיו הג' ראשים מחוברים למטה במקום אחד". וכתב השו"ע בסי' לב סעיף כ"ה שאם "אות אחת חלוקה לשתי אותיות וכו' שי"ן שכתבה עי"ן יו"ד וכו' הוי שלא כסדרן ופסולין". השי"ן נכתב בדיוק בצורתו רק שיש בו הפסק – פסול, שהרי לפנינו ע' וי'. מה שאין כן אם נפסק היו"ד עליונה של אות א' – ותינוק מכירו יכול לתקן (סוף הסע' הנ"ל) – כיון שאינו הופך להיות ב' אותיות שהרי החלק שנשאר למטה ובצד שמאל אינו אות.

א"כ מאי שנא השי"ן עם הפסק – הרי אין הצד הימני ע' – שאינו בולט לשמאל כלל וכלל. וכל תינוק שיקרא לזה ע' כטיפש יחשב. שהרי צורתו כך פ'. אלא ודאי יש לומר שכיוון השו"ע לצורה כזה פ' (בערך), שהרגל דק למעלה ו"מתעבה בעיקום מעט לאחוריו" כדברי המו"ק. א"כ אם יהיה הפסק הוא באמת ע' וי'.

תדע – שכתב המ"ב באות ש' "לכתחילה יריכו ממש בעמידה". וכתב השער הציון שמקורו "ב"ש בא"ב האחרון" – כלומר "האשכול" – ולא מצא המ"ב מקור לצורה הנ"ל – פ' לא בא"ב ולא בב"י.

אות נ'

הוכחנו שהב"י מסכים עם צורת "רגלי הזיני" – עכשו נתיחס לענין מיקום הרגל (אם הוא ממש באמצע או נוטה, ואולי הרבה, ימינה).

כתב הב"י בא"ב השני – "ומושבה משוך לצד שמאל היטב יותר מן הראש שלא תדמה לבי"ת". ואחרי הא"ב חוזר ואומר הב"י דבר זה בשם האגור.

ואלו כיוון הב"י לצורת הספרדים שירך\רגל הזיני"ן שבנ' יורד מהראש

בקצה או קרוב לקצה כזה אנחנו מבינים את הדמיון לב', אלו האות נכתב קצת רחב. אבל אם נאמר שהרגל יוצא מהאמצע ככתיבה האשכנזית

(המודרנית) כזה מה הדמיון לב'. הרי ניכר היטיב שאינו ב' כיון שהירך

באמצע. וסברא כעין זה נמצא בהגהות רעק"א לסי' ל"ב סע' טז בשם הפרמ"ג.

ונראה ממ"ש הא"ב (המקורי) ליזהר באות נ' שלא יהיה כב' (צר) שגם הוא סבר שירך הנ' יורד מהקצה הימני של הראש. וכן כתב החשק שלמה (נזיר ב.) על פי המפרש על המשנה – שהירך יורד מהקצה. ועיין משנת סופרים (מ"ב) לאות נ' בשם הפרמ"ג ורעק"א.

יח'

עוד אותיות שיש בהם שינויים על פי דברי חז"ל

הזכרנו למעלה שהקפיד הב"י לכל הפחות לכתחילה שראשי "שעטנז גץ" יהיו מרובעים ולא עגול. והוא מבוסס על חבל של ראשונים שלמדו דבר זה מ"דינא דגמ".

עכשו נראה את היסוד חוזר על עצמו כמה פעמים – שכל שיש לו שורש בגמ' בענין צורת האותיות חוששים לו לכל הפחות לכתחילה.

באות ב' כתב המור וקציעה – "בספרדית אין לה עוקץ למעלה בצד ימין, אדרבה היא עגולה מעט וכו' כעין ר' אבל בספר מגן דוד צורתה דו". עכ"פ ישנם שעושים ר.ו. וכתב הא"ב שבב"י "ויהיה לה עוקץ חד למעלה לצד ימין". ובשני

כתב "כדאמרינן בירושלמי דחגיגה מפני מה יש לב' שני עוקצים וכו'". ואחרי הא"ב כתב בענין זה "כן כתבו הרא"ש והגהת מיימון וכו'". ולכן לפי הכלל שכתבנו - חייבים לקיים דברי חז"ל. ולגבי בדיעבד – נראה שלדעת מרן הב"י אינו מעכב, כל זמן שלא נראה כאות אחרת.

באות ד' כתב המור וקציעה – "אין הרגל פשוטה בשפוע לימין אלא שוה כגגה". וכתב הא"ב שבב"י – "ורגלה פשוט קצת בשיפוע כנגד ג'". ובשני כתב "כדאמרינן בהבונה מאי טעמא פשטא כרעיה וכו'". ואחרי הא"ב כתב הב"י לגבי זה "כן כתב בספר המנהיג". ובכ"ל.

באות ה' – לענין אם יש זווית במקום החיבור בין הגג ורגל ימין – לא הזכיר המו"ק כלום. אבל הא"ב הביא מחלוקת בזה בין רש"י ור"ת בדברי הגמ' במנחות כט: "ומ"ט אית ליה תגא". והביא הב"י (אחרי הא"ב) "וגם רבינו כתבו, וכתב שטוב לעשות כדברי שניהם".

באות ח' כתב המו"ק – "אינה כשני זיינין אלא גג שלה רחב וכו'". וכתב הא"ב שבב"י – "תהיה כמו שני זיינין וכו'". ובשני "דאמרינן בהבונה דאי נטל גגה דחי"ת ומשוי ליה תרי זיינין וכו'". ואחרי הא"ב מחזק הב"י את הדבר על פי הפוסקים.

באות י' כתב המו"ק שאין קוץ דר"ת (למטה בצד שמאל). "ואין עוקץ יורד כנגדו". וכתב הא"ב שבב"י "עוקץ קטן יורד למטה". ובא"ב השני "כדאמרינן בהקומץ וכו' פירש ר"ת וכו' אמרינן בפסיקתא מה יו"ד יש לה נקודה אחת למטה וכו'". והוסיף הב"י "ומ"ש באות יו"ד דברי רש"י ור"ת כן כתבוהו כל הספרים הנזכרים וכו' וגם כל הפוסקים האחרונים הביאוהו דבריו לפסק הלכה".

בכל המקרים האלו עזב הב"י את המקובל בכתב הספרדי. וצירף דעת חכמי אשכנז בהיות הדבר מ"דינא דגמ"ל לכמה דעות. ולא מצאנו באף אחד מהמקרים האלו סיבה לספרדים להקפיד אחרת בדוקא.

שיטת מרן הב"י לענין הכרעת ההלכה

כתב מרן הב"י בהקדמה לספר בית יוסף –

"ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם הלא המה הרי"ף הרמב"ם והרא"ש ז"ל אמרתי אל לבי שבמקום ששניהם מהם מסכימים לדעת אחת נפסוק הלכה כמותם אם לא במקצת מקומות שכל חכמי ישראל או רובם חולקים על הדעת ההוא ולכן פשט המנהג בהיפך. ומקום שאחד מן הג' העמודים הנזכרים לא גילה דעתו בדין ההוא והשני עמודים הנשארים חולקים בדבר הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג ז"ל לפנינו אל מקום אשר יהיה שמה הרוח רוח אלה"ן קדישין ללכת נלך כי אל הדעת אשר יטו רובן כן נפסוק הלכה. ובמקום שלא גילה דעתו שום אחד מן הג' עמודים הנזכרים נפסוק כדברי החכמים המפורסמים שכתבו דעתן בדין ההוא ודרך זו דרך המלך נכונה וקרובה אל הדעת להרים מכשול".

א"כ נחזי אנן לענינינו – לא הרי"ף ולא הרמב"ם "גילה דעתו" בעניני הפרטים בדיקדוקי צורת האותיות. רק הרא"ש כתב דעתו בסי' ל"ו לכמה מהם. וברובם מקור דברי הרא"ש מהש"ס ומובאים בהרבה ראשונים ופוסקים. וא"כ נפסוק כהרא"ש.

והפרטים שלא הביא הרא"ש – אלו שמקורם בחז"ל ומובאים בפוסקים – לפי הכללים שכתב הב"י בעצמו בהקדמה – אין סיבה שלא נקבל אותם להלכה.

ויתכן לומר שהרי"ף והרמב"ם "פסקו" שאין הלכות בענין צורת האותיות – רק שלא "תדמה לאחרת" (וכל שכן שלא תשתנה צורתו עד שלא יהיה ניכר). אבל זה לענין "לעיכובא". ולכן יתכן שעל פי מרן הב"י אין הדברים האלו מעכבים. אבל לענין לכתחילה (לכל הפחות) - הב"י "פוסק" לקיים כל הדיקדוקים האלו.

אבל לענין כל שאר הדברים – אין סיבה לספרדים לשנות – אדרבה מסורת אבותיהם בידיהם.

ולפי זה יתכן לומר שדעת מרן הב"י עבור האשכנזים הוא כמו שכתב המהר"ם גאלנטי המובא בתחילת המאמר – שדבר שאין לו שורש בגמ' ששונה ממה שכתוב כאן, והוא מנהג הסופרים המומחים באותו מקום – יקיימו מנהג המקום.

ועדיין צ"ע לגבי צורת ה"נקודה" שבאות ה' – שנראה שיש מקורות בחז"ל כדברי הא"ב שבב"י.

כ'

צורת היו"דים שבאות א' ושאר האותיות המורכבות

כתב המו"ק באות א' – "בספרדית הנקודה שעל האלף איננה יו"ד ממש. אלא ראשה משפע ועולה. והירך שלה יוצא ממנה למטה קרוב לצד ימינה. אך לא בסופה. כי גגה עובר עליו מעט לאחוריה".

ובאות י' כתב – "והכלל כל ראשי אותיות שהן כעין יוד שוין הן בדבר זה. כגון יוד שעל האלף וכו' הרגלים וכו' רובן נמשכין מהן בצד ימין סמוך לקציהן".

לפי היסודות שקבענו כאן הב"י אמור להסכים עם המור וקציעה. שהרי אין מקור בחז"ל שיהיו יו"ד ממש (ראש ורגל עגול מהקצה ממש).

בא"ב המקורי כתב באות א' – "נקודה העליונה כמו יו"ד וכו' ויהיו פניה עם העוקץ הפוך קצת כלפי מעלה". ובא"ב שבב"י גרס "נקודה העליונה כעין יו"ד וכו' הפוך כלפי מעלה" (ולא גרס "קצת").

וכן באות ע' – בא"ב כתוב "יהיה ראש הראשון כעין יו"ד". ובא"ב שבב"י גרס "יהיה אות הראשון כעין יו"ד".

וכן באות צ' גרס כעין יו"ד (וכן הוא בא"ב המקורי).

ונראה שהלשון "כעין יו"ד" הוא בדוקא. שאיננה בדיוק יו"ד אלא כמ"ש המור וקציעה.

ומ"ש המור וקציעה שהוא הדין בראש השמאלי של ט' ע' צ' וש' – זה אינו לשיטתנו – שהרי סבר הב"י שראשים האלו צריכים להיות כעין ז' מדינא של גמ'.

מה ראו הספרדים לעשות את היום באותיות המורכבות – כעין יו"ד

לא גילה לנו המו"ק סיבת הצורה של ה"כעין יו"דים". רק כתב "ואם יגזור ה' עלי ויגמר בעדי. אחפש אחר הספרים המדברים בצורות הספרדיות ובטעמיהן". אבל אפשר להציע סיבה לכך. הרי כתב השו"ע בסי' ל"ו – "ולא תדמה לאחרת". וכתב שם המ"ב (ס"ק ג') שיש מי שאומר שאפילו מקצת האות לא תדמה לאחרת. א"כ יש לומר שבאותיות המורכבות נכון לעשות קצת שינוי ביו"דים (ובו"וים וזיי"נים). ולכן נכון להעביר את "ירך" היו"ד קצת שמאלה – שלא יהיה בקצה ממש. ונראה שלא חששו האשכנזים לזה כלל.

אם כנים הדברים – נוכל להסביר צורת היו"ד תחתונה של האל"ף הספרדי. תיאורו על פי המו"ק כך – "ולנקודה שתחתיה וכו' יש לה עוקץ בשמאל יוצא מתוך העיגול כלפי מטה כזה א". והוא דומה מאד ליו"ד העליונה – שגופה קצת עגול, ואין הרגל בקצה הימני אלא יותר שמאלה. והא"ב שבב"י קרא ליו"ד התחתונה "נקודה". אבל כתב "יהיה עוקץ קטן למטה לצד ימין" – כלומר אין להעביר את הירך של היו"ד כל כך שמאלה כמ"ש המו"ק אלא יטה יותר לצד ימין (ולא בקצהו ממש). ולמה? כדי לקיים דברי החסיד המובא בסוף דברי הא"ב שבב"י – "ויהיה עוקץ שמאל של נקודה עליונה מכוון כנגד עוקץ ימין של נקודה תחתונה". ונמצא הבדל זעיר מאד בין המו"ק ובין הב"י.

וכן יש לומר באות פ' הספרדי – שכתב המו"ק "יש לנקודה שבתוכה עוקץ בשמאלו למטה לצד חוץ". שוב פעם נקרא "נקודה". והנקודות "כעין יו"ד" – ראש ורגל. אבל אם יצא ה"רגל" בצד ימין או אפילו באמצע – יתכן מאד שיהיה נגיעה בינה לבין מושב האות. ולא גרע צורתה מיו"ד התחתונה של האל"ף על פי המו"ק. והב"י לא הזכירו (או שסבר שאינו, או שסבר שזה כלול במה שקראו "נקודה").

כב'

מי הוא זה ששינה הגירסא בא"ב

ראינו שהרבה שינויי גירסאות ישנם בין הא"ב המקורי ובין הא"ב שבב"י. הסברנו שהרבה מהשינויים תואמים לצורת האותיות של הספרדים (ולפעמים גם יכולים להתפרש כצורת האשכנזים). חכמה גדולה ראינו במגיה הקונטרס של הר' יום טוב ליפמן מפראג.

יתכן שכך היה הקונטרס שהיה בידי מרן הב"י. חכם שלא נודע מי הוא, הצליח ל"התאים" את הא"ב המקורי לצורת הכתב הספרדי – וגם ידע להשאיר את הדברים מחכמי אשכנז שמקורם מחז"ל בדיוק על פי המהלך של מרן הב"י. ואע"פ שפליאה גדולה הוא לומר כן – ושללא נמצא כתב יד אחד כזה בידינו.

האם עולה על הדעת שמרן הב"י בעצמו "שינה" את הגירסאות?

כתב מרן הב"י בהקדמה לספר ב"י על הטור – "ולהיות ספר ארבע טורים מלא טעויות סופר בכמה מקומות אעיר על מקומות הטעות ואכתוב הלשון המתוקן כהלכתו ע"פ ספרים מוגהים ונכונים שהגהתי מהם". ניתן לדייק מדבריו (במה שכתב "בכמה מקומות אעיר וכו'") בשני אופנים. א. בשאר מקומות יכתוב ה"לשון המתוקן" ולא יביא את הראיות (מחמת היותם כל כך שכיחים ורבים). או ב. בשאר המקומות ישאיר את הגירסא הקיימת (מחמת חוסר ראיות שהגירסא מוטעה). ונראה, שיותר נכון לומר כצד השני – שאע"פ שאסור להשאיר ספר שלא מוגה – יותר יש לאסור להגיה בלי ראיה גמורה. וצ"ע.

אבל באמת אין כל נ"מ (בשאלה של מי שינה את הגירסא) לעניינינו. שאפילו אם תמצא לומר שלא שלח מרן את ידו בעצם הגירסא – ודאי נראה שמסכים הב"י עם דבריו, והוא "תואם" גם עם שיטתו וגם עם צורת הספרדים.

כג'

האם התקבל שיטת הב"י על ידי הספרדים במשך הזמן ובאיזה רמה

כתבנו בתחילת המאמר שנראה שה"אמת ליעקב", "קול הרמ"ז", והר"ם גאלנטי קבלו דברי הב"י בלי פיקפוק.

וכתבנו בשם החיד"א שיש בדברי הב"י "דברים שהם מכתב אשכנזי וכו' ". ולענין מה שכתב המור וקציעה כתב – "והסופרים הספרדים יבחנו אם הם כספרים קדמונים הנמצאים כגון ספרי הר' משה זאבארו וכו' וספרי הר' מהר"ח מונסון וספרי הר' עזריה פי"ג(ו) וכו' ". ואי אפשר לסמוך על סופרים שאינם ידועים כי מי יעיד עליהם שכתבו כדיון.

וברור שאין לצפות שה"תיקונים" שחידש הרב"י יופיעו בספרי תורה מלפני תקופת הב"י. שהרי לא היה ידוע בקהילות ספרד מדברי הא"ב. ורק כמה מראשוני אשכנז היו ידועים להם. ואפילו אם תמצא לומר שדברי האשכנזים היו ידועים ברוב קהילות ספרד – מי הוא זה שפסק להם לחשוש לדבריהם.

השאלה שכאן שואלים הוא שאחרי הפצת הב"י, האם דברי הב"י לצרף כמה דברים מהאשכנזים (על פי חז"ל) התקבלו במשך הזמן. ונראה שיש לברר את הדבר על פי מה שקבע החיד"א - שהתשובה נמצא בספרי תורה של המומחים המפורסמים.

בספר יריעות שלמה חלק ב' (עמוד רכג) צולם ס"ת כת"י רבי יוסף זרקא "בן דורו של מרן החיד"א". שם רואים באותיות ד' ה' ת' – רגל ימין מוטה כדברי הב"י. וכן אות ח' של ב' זיינ"ן. ראשי שעטנ"ז ג"ץ – כמעט מרובעים. ב' מרובע. וי' עם קוץ ר"ת.

בספר הנ"ל (עמוד רנג) ס"ת של רבנו יהודה פתיא – אות א' – יו"ד תחתונה הקוץ בצד ימין כמו שהסברנו בדברי הב"י. אות ד' הרגל מוטה (ולא בה' ות' ואולי בדוקא). ח' כב"י. ב' כב"י. וכן י'.

בספר הנ"ל (עמוד רנה) כת"י בעל כף החיים רבנו יעקב סופר – כנ"ל ועוד
אות ק' רגל השמאלי כב"י. וכן ת' (בכתיבה קצרה) כב"י.

עמוד רסב – מגילת אסתר כת"י רבי מכלוף עידאן. כא"ב שבב"י כמו
שכתבנו. וכאן נראה שתיוג "בדק חיה" כשיטת הספרדי העתיקה דהיינו
מקל בלבד בקצה הגג. וכן הוא מנהג האשכנזים (הישן, והשתנה לפני
כמאה שנה).

בספר תורת הסופר ישנו תמונה של כת"י הר' חיים אבולעפיא הכולל "תגי
למ"ד" של הב"י.

לכן נראה דיש לומר שבמשך הזמן רובו ככולו של ה"חידושים" ששילב מרן
הב"י התקבלו על ידי סופרים המומחים.

כד'

האם יתכן שגירסאתנו בב"י מוטעה

לא יתכן שגירסאתנו בב"י מוטעה. במשך כל הדורות הביאו האחרונים את
הגירסא שלפנינו. וכן נמצא בידנו דפוס ראשון של הב"י משנת ה' ש"י –
שנדפס בחיי מרן הב"י – ולא מצאנו הבדל משמעותי בין הגירסא שלפנינו
ולבין דפוס הראשון.

ומה שבדרכי משה הארוך גרס אחרת – הרמ"א "תיקן" את דבריו על פי
האלפא ביתא המקורי שהיה בידו. ולהפך - ממה "שהחזיר" הרמ"א את
הגירסא עוד מחזק את המהלך שלנו.

כה'

האם מצאנו אחרים (ספרדיים) ש"שילבו" משיטות האשכנזים לצורת האותיות

מצאנו עוד שני מחברים ש"שילבו" שיטות "אשכנזיות" לצורת האותיות.
הלא הם מהר"ם זאברו וה"מקנה אברהם". בשני הספרים האלו הביאו
הרבה פעמים מהאגור ומהתיקון תפילין \ ברוך שאמר. גם הזכרנו כבר

שרוב דברי הר"י אכסנדרני המובאים בב"י נלקחו מילה במילה מהתיקון תפילין\ברוך שאמר. מעניין במיוחד הוא שששתם חיו בערך באותו דור – דור גירוש ספרד.

הב"י היה מיד אחריהם. ה"חידוש" שבב"י הוא מה שהביא מהאלפא ביתא של רבינו יום טוב. וזה לא מצאנו לפניו.

ריכוז שינויי נסחאות בין האלפא ביתא והא"ב שבבית יוסף

עמוד בדפוס וגשל\ אות ואבר	נוסח האלפא ביתא	נוסח הבית יוסף	סוג השינוי	הסבר\ הערה
קצט\ א' יו"ד עליונה	נקודה העליונה כמו יו"ד	כעין יו"ד	שינוי לשון	סעיפים כ' כא'
קצט\ א' יו"ד עליונה	הפוך קצת כלפי מעלה	הפוך כלפי מעלה	חסר	סעיפים כ' כא'
קצט\ א' חיבור יו"ד עליונה	דבוק אל גג הגוף באמצע הגוף	באמצע הגג	שינוי לשון	*
ר\ ב' מידות	ארכה כעובי ג' קולמוסים וכן רחבה	-	הושמט	סעיפים י' יא'

ר' ב' מידות	ויהיה רוחב חללה כעובי קולמוס	-	הושמט	סע' י' יא'
ר' ג' ירך	והירך יהיה משוך עב אליה	משוך עב	חסר	
ר' ד' עוקץ	לא יהא ארוך כמו מקל	לא יהיה ארוך	חסר	
ר' ה' גופה	תואר צורתה יהיה	יהיה	חסר	*
ר' ה' נקודה פנימית	למטה עב מאד	למטה עב מעט	שינוי לשון	סע' יג'
ר' ה' נקודה פנימית	ומעט עקומה לצד ימין	עקומה למטה לצד הימין	שינוי לשון	
ר' ה' הרווח בין הגג והנקודה	שאדם בינוני יכול להכיר	שאדם בינוני לא יכול להכיר	שינוי לשון	סע' יג'
רא' ז' מידה	ולא יהא רגלה ארוך יותר מעובי שני קולמוסין	-	הושמט	סע' י' יא'
רא' כ' מידה	וחללה כעובי קולמוס	-	הושמט	סע' י' יא'
רא' כ' גגה	תהיה גגה קצר	גגה קצר	חסר	*
רא' כ' גגה	ולא יאריך בה יותר מעובי ג' קולמוסין	-	הושמט	סע' י' יא'
רא' כ' רגלה	ואל יקצר אותה פחות מחמש קולמוסין עם עובי גגה	-	הושמט	סע' י' יא'
רא' ל'	יהיה צוארה ארוך שני קולמוסין מלבד ראשה	-	הושמט	סע' י' יא'
רב' מ' גופה	לא יהיה לה עקב כמו בי"ת	כעין בי"ת	שינוי לשון	
רב' מ' חרטום	באורך שני קולמוסין	כאורך שני קולמוסין	שינוי לשון	סע' יב'
רב' נ'	נ' כפופה יהיה	נ' יהיה	חסר	*
רב' נ' ראשה	כמו ראש של זי"ן	כמו ראש זי"ן	חסר	
רב' נ'	יהיה תואר צורתה	יהיה	חסר	*
רב' נ' גופה	כמו זי"ן	כעין זי"ן	שינוי לשון	סע' כא'
רב' נ' מידה	ולא יקצר אותה פחות מארבע קולמוסין עם גגה	-	הושמט	סע' י' יא'
רב' ע' ראש ימני	יהיה ראש הראשון כעין יו"ד	יהיה אות הראשון כעין יו"ד	שינוי לשון	סע' כ'
רב' ע' מקום חיבור הז'	ונוגעת למטה ביריכה למעלה מחציה	למטה מחציה	שינוי לשון	סע' יג'
רג' פ' מידה	ותהיה רחבה כעובי קולמוס וחצי	-	הושמט	סע' י' יא'
רג' פ' עוקץ	עוקץ על פניה לצד שמאל למעלה	עוקץ על פניה לצד שמאל	חסר	
רג' פ' מידה	ולא יקצר אותה פחות מן אורך חמשה קולמוסין וחצי עם גגה	-	הושמט	סע' י' יא'
רג' צ' חיבור	וידביק ירך היו"ד למטה עב	וידביק ירך האות למטה עב	שינוי לשון	סע' יג'

רגל'ץ ירך	שיורד יריכה למטה מן	שיורד יריכה מן	חסר	
רגל'ץ ירך	שיורד יריכה למטה מן דיבוק ירך היו"ד	דיבוק היו"ד	חסר	סע' יג'
רגל'ק' מידה	וארכה כשיעור ג' קולמוסין וחצי ויעבור לפני רגל הימין כעובי ב' קולמוסין	-	הושמט	סע' י' יא'
רד\ק' מרחק הרגל השמאלי מגגה	עד שאדם בינוני בריוחוק ד' אמות יוכל להכיר החלק	לא יוכל להכיר	שינוי לשון	סע' יג'
רד\ר' גופה	תהיה עגולה מאחוריה לגמרי	לגמרי מאחוריה	שינוי לשון	*
רד\ת' גופה	יהיה כמו דל"ת	כמו דל"ת ממש	תוספת	

הושמט – כוונתו שהוא ענין מידת הקולמוסים. חסר – הכוונה שחסר מסיבות אחרות.

* - כוונתו שלא נראה שהשינוי משמעותי או שלא מובן סיבת השינוי.

עד כאן השינויים באלף בית הראשון - הקצר.

מעמוד רד – החל מהמילים "ונשלם אלפא ביתא ראשונה" עד עמוד רח "כולם שלימים" – הושמט.